

PINDARI CARMINA

Însemnări pe marginea unor ediții

DE

M. NASTA

Din vremea umaniștilor pînă astăzi s-au depus eforturi considerabile pentru stabilirea și interpretarea corectă a textului pindaric. La Roma, în ianuarie 1513 apărea ediția princeps a lui Pindar; un volum compozit care înmănunchează *Epinicile* lui Pindar, *Imnii* lui Calimah și alte scrieri mai puțin importante. Prima ediție serioasă, dovedind strădania tipografului erudit pentru înțelegerea textului, reprezintă o dată memorabilă în istoria umanismului european: este cea dintîi carte imprimată în întregime cu caractere grecești la Roma¹. Lucrarea apărută la 13 august 1515 a fost executată de Zacharias Calliergus din inițiativa lui Cornelio Benigno, care suportă cheltuiala tiparului. După acest început, alte două ediții în secolul XVI (Ceporinus, Viena, 1526; Morel, Paris, 1558) și monumentală operă editorială datorată lui Erasmus Schmidt în secolul XVII (Wittenberg, 1616) dovedesc cu prisosință persistența unor preocupări de exegeză pindarică în centrele umanistice din Occident. Cînd trecem în revistă activitatea editorială a învățaților care au difuzat opera lui Pindar pe calea tiparului nu trebuie să uităm însă că partea cea mai importantă a lucrărilor de stabilire a textului și colecționare a poemelor revine celebrilor bibliotecari din Alexandria și, mai tîrziu, după un hiat de cîteva secole, erudiților de la Bizanț. Din secolul al XVI-lea pînă astăzi, editorii europeni se străduiesc să regăsească în noianul tradiției manuscrise vestigiile intervenției lor, coordonatele unei activități care a însuflețit și a dirijat munca migăloasă a copiștilor. Chiar după ce a fost inventat tiparul se menține, în regiunile unde supraviețuiește cultura bizantină, o tradiție vie de interpretare orală a textului pindaric, pentru scopuri educative, didactice. Reținem un fenomen semnificativ: Sebastos Kyminitis, învățat bizantin din secolul XVII, tălmăcește învățăceilor săi de la București opere clasice printre care figurează și *Epinicile* lui Pindar². Un manuscris cu poeme pindarice, însoțite

¹ Pentru toate aceste informații, vezi: Irigoien-Guichandut, *Histoire du texte de Pindare*, Paris, 1952, p. 399 și urm.

² Irigoien, *op. cit.*, p. 425 și Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Romnilor*, t. XIII, București, 1909, p. 12—27; informații suplimentare în N. Bees, Αρχείου Πόντου, t. XIII, 1948, p. 211—214. Un alt manuscris pindaric important *Constantinopolitanus Sancti Sepulcri 322* a fost scris la București între 15 iulie și 12 septembrie 1690 (cf. Hurmuzaki, *loc. cit.*).

de parafraza lui Sebastos, scolii și glose se găsește la biblioteca Academiei R.P.R. (secția manuscrise, nr. 546 — cota 225); mărturie a locului pe care-l ocupa în școlile orientale studiul poeziei pindarice. Aceste rezultate ale strădaniei editoriale și ermeneutice ne interesează astăzi mai mult din punct de vedere istoric: pentru a constata în ce fel a fost redescoperit treptat un autor ignorat de intelectualitatea europeană.

Abia de prin secolul al XVIII-lea — interpretarea textului pindaric intră în faza unor studii sistematice, de care țin seamă toate edițiile noastre științifice. Trei savanți, deschizători de drumuri: Christfân Gottlieb Heyne, August Boeckh și Tycho Mommsen au delimitat pentru prima oară în edițiile lor adevăratele probleme ale ermeneuticii pindarice. Cel dintâi aplică în critica de text principii sobre, pune bazele unui comentariu multilateral menit să acorde poeziei pindarice prestigiu suveran de care se bucura în antichitate. Boeckh va încerca să restabilească înfățișarea originală a perioadelor ritmice, revizuiind colometria bizantină. De la el am păstrat repartitia textului pe versuri (numerotate pe marginea stîngă a paginii; cifrele din dreapta reprezentînd numărul de « kola » sau membre după ediția Heyne¹). În sfîrșit, Tycho Mommsen ne dă prima colaționare a manuscriselor urmărind filiația lor pînă la codicele folosite de copiiști pentru multiplicarea celor două variante fundamentale: recenziunea a m b r o z i a n ă (codex cu același nume C 22 păstrat la Bibliotheca Ambrosiana din Milano; datează din secolul XIII) și recenziunea vaticană (reprezentată în forma ei cea mai arhaică de *Vaticanus Graecus* 1312 din secolul XII)². După ce a fost deștelenit terenul criticii de text pe baza acestor lucrări, editorii s-au mărginit să amelioreze lecțiunile celor trei predecesori sau, la diferite intervale de timp, să elaboreze comentarii referitoare la chestiuni de gramatică și metrică, note istorice și arheologice etc. Dissen și Schneidewin continuă opera lui Boeckh, Theodor Bergk (Leipzig, 1886), Moritz Schmidt (Jena, 1869) și Wilhelm Christ (Leipzig, 1869 și 1896) aduc unele contribuții originale reflectînd mai ales progresul cercetărilor de istorie literară și metrică³.

¹ Prima ediție a lui Heyne a apărut la Göttingen în 1773 în 2 volume; ed. a III-a, Leipzig, 1817, în 3 volume. *Fragmenta* se găsesc în vol. al III-lea întregite cu *Dissertationes pindaricae* ale lui Gottfried Hermann (conținînd prima teorie coerentă despre ritmica odelor — *De mensura rythmica* și *De metris Pindari* —, o dare de seamă a particularităților dialectale — *De dialecto Pindari* și neprețuitele *Notae ad Pindarum*). Partea a 2-a din acest volum cuprinde indici întocmiți de Raphael Fiorillo, bibliotecar. Indicele cuvintelor și al locuțiunilor nu a fost înlocuit pînă astăzi, dovedindu-se mai selectiv și mai practic decît lexiconul pindaric al lui Rumpel. Iată indicația completă pentru Boeckh, ediția însoțită de un comentariu amplu: *Pindari opera quae supersunt*. . . recensuit Aug. Boeckh, Lipsiae, apud J.A.G. Wengel, 1811 — 1821 (2 tomuri în 3 volume).

² Cf. *Pindari carmina ad fidem optimorum codicum recensuit, integram scripturae diversitatem subiecit, annotationem criticam addidit Car. Joh. Tycho Mommsen, Berolini apud Weidmannos 1864*. Ediția *minor* apare la același editor în 1866. La fel de importante sînt edițiile lui Mommsen din scolii (*Scholii Germani in Pindari Olympia*, Kiel, 1861; *Sch. Thomanno-Tricliniana in Pindari Pythia*, Frankfurt am Main, 1867; *Sch. recentiora in Pindari Nemea et Isthmia*, ibidem, 1865).

³ Ediția *Dissen* a apărut la Erfurth în 1830, cu un comentariu. Schneidewin publică ediția sa la Gotha în 1843, apoi la Leipzig în 1862 (2 volume cu note critice; editorii vor abandona treptat comentariul istorico-literar și de metrică în favoarea criticii de text). Bergk completează cu poemele lui Pindar ediția sa magistrală *Lyrici graeci* (Pindar apare în vol. I la Leipzig, Teubner, ed. I 1842; a II-a 1853; a III-a 1866; a IV-a 1878). Ediția Christ, la aceeași editură, se deosebește prin tratarea problemelor de metrică în spiritul doctrinei lui Hermann și a lui Rudolph Westphal, teorii dezvoltate mai departe de Christ în metrica sa. Am indicat pentru lucrarea sa datele de 1869, prima ediție și 1896, ultima, cu comentariu bogat; între timp *editio minor* din 1869 a cunoscut numeroase reeditări.

Dar, după Tycho Mommsen, cea mai strălucită carieră în studiile pindarice a făcut-o Otto Schroeder, savant multilateral și cutezător, care a pășit pe urmele predecesorului său hotărît să găsească arhetipurile variantelor existente și vestigiile principalelor alterări pe care le-a suferit textul original, corectat arbitrar în manuscrisele noastre. Roadele cercetărilor sale de o viață întreagă au fost date la iveală într-o serie de ediții apărute la editura Teubner pînă în pragul celui de-al doilea război mondial. *Editio maior* apare prima dată în 1900, ca o refacere a tomului I din *Lyrici Graeci* a lui Th. Bergk (ediția a 5-a), apoi în 1923 (ediția a 6-a). *Editio minor* din 1908 reeditată succesiv în 1913 și 1930 va fi reprodusă fotomecanic în 1940. Din 1923, dată a ultimei ediții savante, Schroeder nu a mai adus transformări notabile operei sale. El publicase, laolaltă cu textul odelor, cea mai completă colecție de fragmente provenite din citatele autorilor antici și o seamă de fragmente papirologice descifrate pînă în 1930. Totodată teoriile sale metrice deschiseseră perspectivele unui studiu nuanțat al unităților ritmice care dau aspectul lor caracteristic diferitelor tipuri de versificație întrebuintate în poemele pindarice.

La o vîrstă înaintată, savantul încredințează lui Bruno Snell misiunea de a reface ediția «*maior*». Proiectul schițat prin 1934, cităva vreme înaintea morții sale, va cere o perioadă destul de îndelungată pentru a fi realizat¹. Lucrarea trebuia completată cu mărturiile din autorii antici care se referă la versurile lui Pindar și ținută la curent cu ultimele descoperiri papirologice. Abia în 1943 ediția Snell a fost încredințată tiparului. Atunci survine incendiul casei Teubner, care a distrus toate exemplarele înainte de a fi puse în comerț. În 1950, după reorganizarea editurii sub auspiciile Academiei de Științe din Republica Democrată Germană, apare volumul cules din matricele ediției pregătite în 1943. *Pindari Carmina cum fragmentis* — ed. I Snell — epuizat foarte repede cunoaște o repărire anastatică în 1953.

Ediția a II-a este considerată cea din 1955. În sfîrșit, peste patru ani, apare ediția a III-a (1959 — Pars prior — *Epinicia*; apariția părții a 2-a — *Fragmenta* — din aceeași ediție este amnată pentru a include specimene papirologice noi, după ce le va fi publicat Lobel în *Papyri Oxyrhynchenses*². Ca fenomen editorial, această succesiune de volume la intervale destul de scurte contrastează cu situația din perioada 1923—1943 cînd, pe plan internațional, nu se putea semnala nici o reeditare de anvergura edițiilor savante ale lui Otto Schroeder (chiar acesta din urmă pentru a ține la curent fragmentele cu ultimele descoperiri din papiri amplifică ediția minor din 1930 fără să mai poată revizui întreaga sa operă).

¹ Cf. prefața la Snell ed. I: «*ante haec tria lustra cum Otto Schroeder senex editionem Pindari minore mihi denuo instaurandam traderet, paucissima mihi in textu epinicornum post editorem linguae atque artis poetae Thebani tam peritum mulanda esse non ignorabam*». Otto Schroeder s-a născut la Halenbeck în 1851. A fost profesor gimnazial, apoi director la un gimnaziu din Berlin — Charlottenburg. Deși nu a făcut carieră universitară, s-a bucurat de celebritate în urma cercetărilor sale de versificație greacă și ca editor al lui Pindar. Schroeder a căutat să identifice trăsăturile comune versificației lirice din folclorul unor popoare indoeuropene; în ultimă instanță comparația trebuia să legitimeze teoria lui Wilamowitz despre factura iambo-trohaică sau populară, coriambică, a metrelor logaedice din poezia monodică greacă (prototipul așa numitelor «*Singverse*»). Concluziile numeroaselor sale studii în această direcție au fost publicate în *Nomenclator metricus*, Heidelberg, 1929 și în *Grundriß der griechischen Versgeschichte*. Aplicarea lor la analiza metrelor pindarice constituie, probabil, partea cea mai contestabilă a operei sale (ca și majoritatea raporturilor stabilite între «*Singverse*» și monodia greacă). Totuși, comentariile schroederiene sînt altele de ingenioase încît merită să le avem în vedere chiar dacă ar fi să combatem doctrina care stă la baza lor. Bruno Snell apreciază că opera editorială a lui Schroeder trebuia ameliorată din trei puncte de vedere: *in papyris diligentius pervestigandis, in metris opinione minus praeiudicata explicandis, in apparatu critico secundum rationes severiores instaurando*.

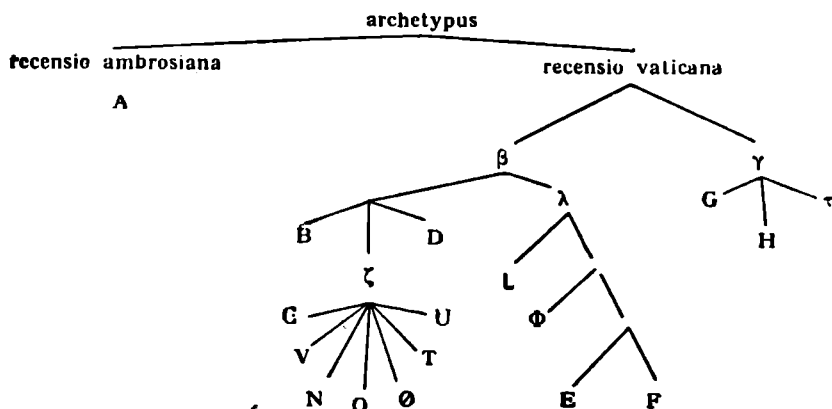
² Cf. Snell, prefața la ediția a III-a.

Volumele apărute în preajma primului război mondial beneficiază de recolta bogată a ediției schroederiene. Amintim un *Pindar* îngrijit de Sir John Sandys în Loeb Classical Library (Londra, 1915, 1919²; text adnotat însoțit de o traducere engleză care, din multe puncte de vedere, datorită adaptării inteligente, îndeplinește oficiile unui comentariu). Se remarcă, de asemeni, prin aparatul critic simplificat, traducerea fluidă și notele instructive, ediția Aimé Puech (colecția Guillaume Budé, Paris, 1921—1923); revăzută în 1949—1952, rămâne singura lucrare modernă care a pus la îndemna cititorului un comentariu literar, istoric și filologic absolut necesar pentru a face mai accesibilă frumusețea textului pindaric.

După 1945, înviorarea activității editoriale are loc sub semnul unei revizuirii integrale a tradiției manuscrise și papirologice, profitând de pe urma celor mai moderne mijloace de investigație. Rezultatele cercetărilor întreprinse de filologul polonez Alexandr Turyn pentru a stabili raporturile dintre codexuri au servit la întocmirea ediției savante apărute sub egida Academiei Polone de Științe: *Pindari carmina cum fragmentis*, Cracoviae, 1948. Lucrarea va fi retipărită fără transformări la Oxford în 1952 și reeditată tot acolo în același an (ed. a II-a). Textul este precedat de *Prolegomena* tratând despre filiația și valoarea manuscriselor, cu o descriere sumară a celor mai reprezentative codice. Urmează odele, *Epinicia*, așezate în ordinea lor tradițională. Ca în ediția Schroeder, resturile poemului care s-au găsit în codex Laurentianus după *Istmica* a VIII-a figurează printre fragmente (fr. 1). În cadrul acestei secțiuni, fragmentele au fost clasate pe genuri cum se procedează de obicei. Numerotarea este diferită față de ediția Teubner, deoarece au sporit măturile care citează sau fac aluzie la versurile autentice (fragmentele ἐξ ἀδῆλων εἰδῶν sînt numerotate la Turyn 145—331, la Schroeder 140—328). Primesc numere speciale piesele inserate de Schroeder în *Appendix* (cifra de acolo arăta de obicei cum se completează reciproc diferite fragmente. Cf. ediția maior din 1923 p. 528 și urm., numerele 52 a, 52 b, 52 c sau la p. 535 un fragment fără număr). Ca model de reconstituire a textului mutilat se impun atenției noastre o serie de specimene cu propuneri de întregire verosimile. Am reținut, printre altele, completarea fr. 222 (papyrus Oxyrhynchius 408; păstrat actualmente la universitatea Yale). Viersul flautului și armonia unor melodii sonore fascinează simțurile poetului la fel cum au stîrnit delfinul pe o mare liniștită.

Adesea, dacă am întrezărit prin urzeala destrămată a fragmentelor similitudini cu pasaje din textul odelor păstrate integral, ne completăm cunoștințele despre anumite locuri comune ale poeziei pindarice. Turyn strecoară asemenea indicații printre numeroasele trimiteri sau citate din ceilalți autori antici (*testimonia*). Lipsește însă un repertoriu al cuvintelor-cheie, o înlesnire ca să recunoaștem motive stilistice, termenii unor personificări, epitete caracteristice etc. În afară de un tabel cu numerotarea fragmentelor comparată cu cifrele din ediția Schroeder, volumul nu cuprinde nici un fel de *indici*. În schimb pentru fiecare odă sau fragment, deasupra aparatului critic, la jumătatea paginii, găsim trimiterile la *testimonia*; Turyn ne oferă o documentație completă care nu exista la predecesorii săi. Dacă vrem să ne lămurim, de exemplu, asupra interpretării pe care o dădeau anticii expresiei *ἄριστον μὲν ὕδωρ* (*Ol.*, I, 1; *Ol.*, III, 44) și simbolurilor apă-foc din poezia pindarică, avem la dispoziție o gamă impresionantă de trimiteri la izvoarele antice (Plutarh, Lucian, Marius Sacerdos, Clement din Alexandria, Aristotel, Platon, Temistius, scoliile homerice și hesiodice etc.). Aparatul critic excelează de asemeni prin concizune și prin alegerea judicioasă a variantelor celor mai reprezentative din tradiția manuscrisă. Lecțiunile propuse de editorii moderni sînt citate destul de rar. În general, textul stabilit reprezintă media lecțiunilor din cele mai bune manuscrise. Intervențiile editorului se mărginesc să elimine anumite forme insolite (vom reveni mai departe asupra unor particularități din textul lui Turyn). Deasupra notelor critice se găsește un grup de sigle care ne

arată ce manuscrise ne-au conservat oda întreagă sau versuri din poemul respectiv. Savantul polonez a reușit să meargă mai departe decât predecesorii săi Tycho Mommsen și Otto Schroeder, identificând precis pasajele care dovedesc existența unui arhetip comun pentru cele două recenzii *ambrosiana* (codex izolat) și *vaticana* (codex cu o descendență bogată) și arătând că o serie de caracteristici ale recenzii vaticane pot fi atribuite unor codice bizantine pierdute astăzi. Aceste trepte intermediare sînt considerate un fel de numitori comuni pentru diferitele familii de manuscrise din așa-numita *recenziune vaticană*¹. O schemă sumară din *Prolegomena* (p. VI) ne înfățișează concret « arborele genealogic » al manuscriselor.

Literele grecești desemnează codicele care s-au pierdut astăzi dar pot fi reconstituite pe baza trăsăturilor comune pentru manuscrisele din aceeași familie. Irigoien-Guichandut² a precizat unele filiații indicate cam vag la Turyn. A = *codex ambrosianus C 22* (vezi mai sus p. 378); β notează o familie de manuscrise denumită *Vaticano-laurențiană*, reprezentată în ediția Turyn prin manuscrisele BDL și EF; în cadrul acestei familii λ notează prototipul unei recenzii prescurtate cu lacune și mutilări; γ = *recensio gottingensis* reprezentată prin manuscrisele G și H (primul se păstrează la Gottingen) și printr-un codex a cărui existență se deduce din mărturia altor manuscrise³. B = *codex vaticanus graecus 1312* iar D = *laurentianus 32*, manuscrise care ne-au păstrat textul cel mai complet al odelor. ζ reprezintă « numitorul comun » al unor manuscrise care derivă dintr-o ediție deteriorată a lui Maxim Planudes.

Cunoscînd descendența arhetipului pindaric ne dăm seama câtă autenticitate trebuie să acordăm unei lecțiuni în comparație cu cealaltă. Pe de altă parte, ritmurile — dicțiunea lirică a poemelor — reprezintă un auxiliar tot atît de prețios pentru înțelegerea și stabilirea textului⁴. Înaintea fiecărui poem, editorul ne propune schema versurilor din prima triadă

¹ Irigoien-Guichandut, *op. cit.*, le numește *prototipuri*, derivate direct din *arhetipul* alexandrin, copiate și difuzate la începutul evului-mediu (vezi cap. XII intitulat *Le XI-e et le XII-e siècles*).

² Cf. *op. cit.* capitolul citat și următoarele.

³ Cf. *op. cit.*, p. 165: *Un descendant du Thessalonicensis: le manuscrit τ* (o înrudire obscură din tabloul lui Turyn clarificată de Irigoien).

⁴ Dacă același membru din două triade diferite nu prezintă aceeași înălțuire de cantități, trebuie verificat textul pentru a detecta unele greșeli sau, în cadrul particularităților pindarice, se caută « libertăți » similare din schema celorlalte poeme. Două contribuții recente: A.M. Dale, *The metrical units of Greek lyric verse*, Cambridge, 1948 și H. Hoehl, *Responsions-freiheiten bei Pindar — Dissertation*, Köln, 1950, caută să clarifice problemele de prozodie și metrică pe care le pune textul pindaric.

(valabilă pentru toate celelalte). Pe marginea schemei sînt trecute prescurtările termenilor latini care desemnează « metrele » versului respectiv. Turyn adoptă de obicei sistemul inaugurat de Schroeder la editarea corurilor de tragedie. O serie de termeni se referă la tipurile metrice create de filologii moderni ca niște cazuri particulare ale « genurilor » mai cunoscute.

Într-o singură schemă — *Olimpica I* — se întîlnesc « *do. reiz.* » = *dochmium reizianum*; « *tel. s.* » = *Tellesileum*; « *Maecen.* » = *maecenateum* etc., fără să mai vorbim de intercalarea celorlalte metre « convenționale » (*m. glyconicum, pherecrateum, iambicum, trochaicum*). Deoarece nu găsește nicăieri în cuprinsul volumului explicația codului metric, cîlitorul e nevoit să recurgă la *Nomenclator metricus* al lui Schroeder sau la altă lucrare savantă de specialitate. Chiar dacă ne familiarizăm cu această distribuire a cantităților, accentuarea unor ansambluri atît de variate produce serioase dificultăți. Pentru o singură compoziție la fiecare două versuri se schimbă « orientarea » accentelor. În *Olimpica I* pentru 19 versuri — strofă sau anti-strofă și epodă — apar 11 metre diferite ! Mai firească ne apare scandarea după schemele propuse de Bruno Snell în edițiile sale. Editorul german a stabilit *genul* fundamental din care fac parte metrii perioadei respective (*dactylo-epitriti, metra ex iambis orta, aeolica* etc.). Ritmurile ne apar astfel ca un fel de variații pe o temă dată (« melodia » strofei respective) ¹.

În rest, o serie din observațiile care se pot face pe marginea lucrării lui Turyn sînt valabile pentru edițiile Snell. Tocmai de aceea am intercalat o descriere sumară a operei savantului polonez. Rămîne să dăm unele indicații despre conținutul ultimelor două ediții Teubner menționate mai sus (din 1955 și 1959.) Tabelele așezate la Snell după textul latin al prefețelor prezintă aceeași filiație a manuscriselor stabilită de Turyn. După *Codices pindarici* și *Conspectus codicum* a fost adăugat un inventar al papirilor care ne păstrează versuri din ode și alte fragmente: *Papyri pindaricae* (pentru ediția a III-a din 1959 — Pars prior — găsim numai papyri cu versuri din odele păstrate în manuscrise; în partea a II-a vom afla papyri cu fragmente din poemele pierdute). Editorul a suprimat comentariul bogat care figurează la Schroeder sub titlul « *Prolegomena* » (completat cu observațiile din *Appendix*). Prima secțiune din comentariul schroederian, *De libris manuscriptis*, este depășită astăzi și se pot consulta cu mai mult folos lucrările consacrate problemei în ultimii treizeci de ani. Resimțim însă lipsa unui compendiu al particularităților gramaticale (cf. *Prolegomena Schr. II, «Observatiunculae grammaticae»*). La fel de utile erau indicațiile, abandonate la Snell, cu privire la jocurile helenice sau datele despre viața și cariera poetului care pot fi urmărite prin raportarea poemelor la cronologia olimpiadelor (cf. *Prolegomena Schr. III, De fastis panhellenicis, V, Fasti pindarici*). După textul odelor și al fragmentelor, primele două ediții Snell (1950—1953 și 1955) cuprind: un *Metrorum conspectus*, *Index nominum propriorum Pindari* (alcătuit prima dată de Wilhelm Christ, ținut la curent cu numele din fragmente), *Index verborum* și un *Specimen indicis auctorum*, repertoriu inestimabil care ne dă lista tuturor autorilor care citează pasaje sau cuvinte pindarice (de obicei în asemenea îndici autori ca *Hesychius, Stobaeus* sau *Filodem* erau foarte slab reprezentați). *Index verborum* nu cuprinde decît cuvintele din fragmente care nu figurează în *Lexicon Pindaricum* al lui Rumpel din 1883. Și aici se aplică observația noastră de mai sus: nu avem încă un repertoriu succint al particularităților pindarice (*loci difficiles, loci communes* etc.). Foarte îngrijit au fost lucrate colometria și schemele metrice. La nici un alt editor nu găsim notații atît de precise pentru silabele care fac poziție înainte de *mula cum liquida* (frecvența lor e foarte mare; de ex. *Ol.*, IV, v. 3.,

¹ Vom indica mai departe categoriile stabilite de la Snell pentru a cuprinde varietățile ritmicii pindarice. Doctrina editorului relase de asemeni din lucrarea sa *Griechische Metrik*, Vandenhoeck — Ruprecht, Göttingen, 1957.

ἀεθ|λων, v. 5 γ|λυκεῖαν, v. 6. Κ|ρόνου παῖ, v. 7 δβ|ρ(μου etc.), pentru așa-numitele « Responsionsfreiheiten » (de ex. *Nem.* IV, schema la v. 8: — $\frac{14.36}{\underbrace{\quad}} \frac{7}{\underbrace{\quad}} - \cup \cup -$; cifrele și cantitățile suprapuse ne arată exact unde substituim cantitățile predominante în restul triadelor) pentru « *synalephae* » (semne diacritice sub silabele respective ἐπ|ήτανον, ἀεθ|λων). *Conspectus metrorum* trece în revistă absolut toate tipurile de metre arătînd cum se grupează pe genuri ¹. A fost abandonat termenul vag de *metre logaedice*. O parte din ritmurile acestui gen primesc denumirea de *metra aeolica*, combinații care grupează tipurile logaedice convenționale (*gliconic, ferecreateu, aristofanian*) și forme « lărgite » ale acestor prototipuri: — $\cup - + - \cup \cup - \cup -$ (*cretic + glic.*), — $\cup \cup - \cup = + - \cup -$ (*glic. + cretic*). Tot aici se includ amestecuri de prototipuri logaedice și dactili sau grupul dimetrelor horiambice ale lui Wilamowitz care nu sînt decît secvențe logaedice cu schimbări frecvente de accentuare: $\cup \swarrow - \swarrow \swarrow \cup \cup \searrow \swarrow \cup \cup \searrow \swarrow - \cup \dots$. Analiza dactilo-epitrițiilor ne dovedește, o dată mai mult, că acest gen nu cuprinde combinații arbitrare de spondei, dactili și trohei; predomină și aici stereotipuri, un fel de melodii cu variații fermecătoare (cf. analizele de la p. 306 și urm.). În *Conspectus* cercetătorul poeziei pindarice urmărește cronologic cum apar aceste ritmuri în diverse perioade ale creației poetului. Un paragraf special *Ad prosodiam* conține propunerile editorului în problema delicată a lungirilor prin poziție ($\cup + Fp$, $\cup + pp$, $\cup + v$ etc.).

Cîteva observații în legătură cu problema stabilirii textului. Dialectul pindaric nu mai poate fi reconstituit în forma lui originală din cauza intervenției copiștilor. Primele modificări au apărut probabil în edițiile locale. Un citat pindaric din *Aristofan* ne arată în ce fel a fost înlocuită forma ἐπώνυμε din *fr. 105 Snell* prin adjectivul ὁμώνυμε. Pierre Chantraine așază că formularea ἱερῶν ἐπώνυμε « cel care poartă numele slujbelor sfinte » nu era clară pentru atenieni deoarece adjectivul ἐπώνυμος comporta o semnificație tehnică în Atica « cel care dă numele unui trib » ². Copiștii au înlocuit așadar epitetul prin echivalentul său ὁμώνυμος « cu același nume ». S-au operat probabil numeroase alte substituții de acest fel, în urma cărora dispăreau formele neinteligibile pentru vorbitorii altor dialecte. Deși mai slab reprezentată *evidența externă* (citate pindarice din scolii sau din alte izvoare antice) ne vine cteodată în ajutor. Printre cele mai vechi documente pindarice, *papirii* nu merg deocamdată dincolo de veacul al II-lea din era noastră ³. Pînă atunci au circulat numeroase copii executate cu prilejul « reprezentațiilor corale » sau pentru personalitățile care comandau poemele respective, pentru orașele sau sanctuarele preamărite. Circulau de asemeni exemplare cu poeme de același gen (ditirambi, peane, threnoi etc.). Abia prin secolul II î.e.n., sub

¹ Snell recunoaște trei tipuri de metre inventariate în paragrafele din *Conspectus*: A. *Dactylo-epitriți* (12 variații); combinații de epitriți dactili, anapești etc.).

B. *Metra ex iambis orta*.

C. *Aeolica* — În această categorie predomină metrele cunoscute de noi ca logaedice. În unele cazuri Pindar va îmbina dactilo-epitriți cu metre eolice « *tragoediam Atticam seculus* ».

² Cf. Irigoin, *op. cit.*, p. 15, nota 1 și Wilamowitz-Moellendorf, *Pindaros*, p. 294. Varianta ἐπώνυμε se găsește într-o scolie la Aristofan, *Păsările* v. 296 și în altă scolie la Pindar, *Pyth.* II 127 (cf. ediția Drachmann, *Scholiam vetera in Pindari carmina* v. II, Teubner, 1910). Alte două izvoare care ne dau fragmentul — Strabon, VI, 23 și scolia la Pindar *Nem.*, VII, 1 (Drachmann v. III, p. 116) atestază varianta ὁμώνυμε din parodia lui Aristofan, *Norii* vv. 926—930.

³ Pentru situația textelor pindarice din papiri (atît a celor publicate cît și a celor încă nedescifrate) se dau informații ample în M. F. Galiano, *Los papiros pindáricos in Emerita*, t. XVI (1948), p. 165—200 și Roger Pack, *The Greek and Latin Literary Texts from Greco-Roman Egypt*, Ann Arbor, 1952.

Indrumarea lui *Aristofan din Bizanț*, au fost culese toate exemplarele care se mai găseau în vremea aceea. Poemele grupate pe cărți și numerotate, transcrise cu aceeași ortografie și emendate, alcătuiau « volumele » unei ediții complete, *arhetipul* tradiției manuscrise care ne-a transmis pînă astăzi versurile poetului. Mai departe, pînă la sfîrșitul epocii bizantine, s-au copiat în special *odele triumfale*; manuscritele celorlalte poeme, neglijate, s-au deteriorat mereu pînă la completa lor dispariție din biblioteci. La capătul acestui periplu nu se mai pune problema să regăsim înfățișarea veritabilă a textului pindaric. Pe lângă modificările deliberate pe care le-au introdus copiiștii, « bibliotecarii » și gramaticii, abundă erorile datorate transpunerii alfabetului (« *metagramatismul* » pe vremea arhontelui Euclide, 403—402 î.e.n. și mai tîrziu transcrierea în cursive). În sfîrșit, la fel de frecvente sînt greșelile de neatenție sau grafiile unor copiiști care n-au înțeles textul. Pe de altă parte, e bine să ținem seamă de anumite considerente lingvistice care justifică varietatea surprinzătoare de forme din limba poetului. Lirismul coral întrebuițează un idiom artistic; coloratura dorică nu oglindește situația reală din limba vorbită, rămîne de obicei la latitudinea artistului. Artiștii care au introdus la Sparta acest gen literar — *Terpandru*, *Tyrtaios*, *Alcman* — erau străini, veniți din alte regiuni ale lumii grecești; ei nu și-au asimilat niciodată dialectul laconic vorbit de popor. Pentru a se face înțeleși adaptau în primul rînd pronunțarea lor la fonetismul dorian, presărau versuri de factură homerică cu vocabule împrumutate unui fond restrîns al dialectului doric: expresii cvasi-sacerdotale din terminologia riturilor și a procesiunilor festive. Prin secolele VI—V poemele corale și arta executării lor se răspîndise în Atica și în celelalte regiuni ale Heladei, devenind accesibile unor comunități dialectale diferite care pricepeau destul de repede idiomul doric artificial. Ionieni de origine, poezii *Simmonides* și *Bacchylides* au ilustrat lirismul coral folosind un limbaj mai apropiat de graiul din insula lor de baștină. Dar și aceste particularități nu produceau dificultăți unui public care se familiarizase cu ioniana compozită a poemelor homerice. La Pindar întîlnim o situație similară. Practica poeziei orale l-a obișnuit cu formule din poezia homerică: strunind coardele citarei a deprins accente suave ale graiului din Lesbos. Cu greu deosebim unde transpare dialectul beoțian reprezentat în poezia lirică de rivala poetului, Corina. Tot un limbaj artistic, eoliană poeziei monodice, se impune pretutindeni în textul odelor acolo unde nu predomină formele doriene sau homerice. Nu se acordă destulă importanță elementelor de vocabular pindaric preluate direct din terminologia datinilor. Expresii care nu se mai întîlnesc în poezia monodică eoliană, Pindar le-a împrumutat unor producțiuni din literatura orală inspirate din cultul eroilor, sursă de inspirație comună a corurilor de tragedie (trebuie studiat de altfel în adîncime paralelismul revelator dintre poemele pindarice și corul tragic). Iată cîteva exemple din acest fond: ἀμικουρία « jertfă pentru a sătura duhurile morților », Ἀλαλά, zeiță, personificarea strigătului de luptă, Θόρυβος personificare similară¹, λαγέτας, « conducător », anumite sensuri date cuvîntului ἄλλος, epitetele ἐρασίμολπος, ἐρασιπλόκαμος; la acestea se adaugă termenii în legătură cu simbolistica luminii, a focului, a sanctualelor etc.²

¹ Pentru personificarea lui Θόρυβος care se poate deduce din sch. 1 la *Pyth.*, VIII (Drachmann) vezi nota lui D.S. Robertson, *An unnoticed Pindaric fragment* în *Clas. Rev.*, v. IX, nr. 1, 1959. Importanța personificărilor pentru miturile pindarice este foarte bine scoasă în evidență la J. Duchemin, *Pindare, poète et prophète*, Paris, 1955. De vreme ce poetul nostru și-a asimilat un corp de doctrine în legătură cu anumite ritualuri — cultul eroilor, rituri gentilice, mistere etc. — este firesc să ne așteptăm la persistența unor elemente formale din substratul moștenit în poemele sale. Epopeile homerice constituie un precedent ilustru al acestei deprinderi; o dată cu formule consacrate (pentru introducerea unui discurs, adresare, rugă etc.) se preiau cele mai disparate trăsături de limbaj (dialectale sau arhaice).

² Vezi în legătură cu aceste simboluri analiza termenilor în J. Duchemin, *op. cit.* și G. Norwood, *Pindar*, Berkeley, 1945.

În prefața ediției Teubner, Bruno Snell se arată mai sceptic decât Schroeder în privința recuperării formelor pindarice; cu toate acestea textul său dă adesea precădere unor forme dialectale. Au fost restabilele o serie de infinitive cu desinența -εν: *Ol.*, I, v. 3 γαρύεν; *Ol.*, III, 25 παρούεν; *Pyth.*, IV, 56, ἀγαγέν; *Pyth.*, IV, 116 τράφεν; *Pean.*, IX, 36 συνάγεν; *Nem.*, VI, 380 φλέγεν. Credem că se poate merge și mai departe în această direcție. Deși statisticile din fragmente nu sînt totdeauna concludente, în textul deteriorat al Peanului VI (Snell, fr. 52 f; pentru primele 30 de versuri lecțiunile manuscriselor au fost coroborate cu un papirus), unde corecturile bizantinilor n-au uniformizat gramatica, față de un singur specimen cu desinența « normală » (v. 54 πιθεῖν), găsim de patru ori desinența -εν (v. 54 εὐρέμεν, 94 ἀναλύεν, 116 ἔξεμεν, 149 -εμεν, desinența unui cuvînt trunchiat). Turyn, pe urmele lui Christ, a eliminat o serie de trăsături dialectale, generalizînd pretutindeni în textul odelor desinența -εν. La Snell, variantele cu forme rare sînt restabilele fără ezitare: *Ol.*, 1,64 θέν νιν, *Ol.*, II, 38 μόριμος, 52 δυσφρονᾶν, *Ol.*, VII, 39 φασιμβροτος. Turyn, mai sceptic, admile pe μόριμος, dar corectează *Ol.*, 1,64 în θῆκαν νιν, *Ol.*, II, 38 ἀφροσύναν, *Ol.*, VII, 39 φασιμβροτος. Dacă avem în vedere situația specială a dialectului pindaric vom da dreptate considerentelor care l-au călăuzit pe Snell. Nu are nici un rost să îndepărtăm formele dificile din text, o dată ce admitem frecvența unor trăsături strident dialectale: colismele φέροισα, Μοῖσα, καταβαίς (*Nem.*, VI, 55), declinarea doriană nom., ad. pl. πολίς (*Pyth.*, IV, 56 a), formele beoțiene cu *psilosis* (ἄμιμε), adverbele μίγα și πέδα (= μετά), desinențe de aorist pasiv pers. III pl. -θεν (*Pyth.*, IV, 69 φυτεύθεν) etc. Ultima ediție Teubner a *Odelor* ne-ar satisface pe deplin dacă am găsi la fiecare poem o justificare mai amplă a lecțiunilor alese. Ce-i drept, oferindu-ne prin *delectus lectionum* oglinda fidelă a manuscriselor, Bruno Snell și Alexander Turyn au înțeles să dezbrace subsolul de un balast care făcea dificilă consultarea ediției Schroeder. Scolii ortografice și greșeli de transcriere au dispărut din aparatul critic în favoarea unor citații mai ample din ameliorările propuse de marii predecesori bizantini: Triclinius, Moshopulos, Thomas Magister. Aparatul este ținut la curent cu sugestiile filologiei moderne (Bergk, Wilamowitz, Wackernagel, Paul Maas, Zuntz, Page, Lobel și alții; găsim chiar trimiterea exactă pentru articole sau lucrări de referință cu propunerile respective). Totuși este indispensabil adeseori să consultăm ediția Schroeder deoarece patriarhul studiilor pindarice a fost mai generos în dispensarea unor notații care insistă asupra particularităților. Aparatul său ne dă traducerea latină sau germană a locului dificil, polemizează cu ceilalți editori, se prevalează de mărturia scoliașilor sau critică inconsistența unei glose. Alegem pentru exemplificarea un pasaj din subsolul ediției maior, 1922 — lămurirea unui cuvînt din *Pythica a IV-a* — v. 98: καὶ τις ἀνθρώπων σε χαμαιγενέων πολῖας ἐξαναῆκεν γαστρός; Nota la πολῖας: « σκοτίας Hartung, κοιλῖας Rühl. Jahrb. Class. Phil. 115, 850, ποτὲ Fäz Herwerden Pindd 15, ποτῖας Jurenka; πολῖας λέγει τῆς τιμίας παρὰ τὸ τοῦ γήρωσ schol., quod neque in puerperas cadit neque in huius loci rationem; nam acerbissimis Pelias contumeliis animi conscientiam sedare aut occultare conatur: welche Vettel hat dich zur Well gebracht ». La Bruno Snell și la Turyn pentru același cuvînt nu se dă nici o notă deși lecțiunea manuscriselor pare destul de inacceptabilă la prima vedere (« pîntece cărunt »).

În general Snell previne cititorul ori de cîte ori textul corupt nu îngăduie să desprindem sensul cuvintelor (asemenea pasaje au fost așezate între două cruci). Mai rămîn însă cîteva pasaje dificile unde au fost neglijate, pare-se, raporturile gramaticale. Chiar atunci cînd am dedus imediat sensul cu ajutorul contextului, nu ne

putem acomoda cu sintaxa incoerentă. Cităm din *Olimpica I* vv. 28 și urm., textul stabilit de Snell:

ἢ θαύματα πολλά, καί, πού τι καί βροτῶν
 φάτις ὑπὲρ τὸν ἀλαθῆ λόγον
 δεδαιδαλμένοι ψεύδεσι ποικίλοις
 ἐξαπατῶντι μῦθοι.

În primul rînd produce dificultăți punctuația adoptată. Notele critice nu consemnează alte propuneri de punctuație (care sînt citate de obicei, acolo unde pot arunca o lumină pentru soluționarea dificultăților). Pare mai rațională despărțirea propozițiilor în ediția Puech: *semi-colon* după λόγον. Chiar așa elipsa verbului admisibilă în propoziția întii — ἢ θαύματα πολλά — nu e de loc firească după ἀλαθῆ λόγον. Dacă menținem punctuația lui Snell fraza devine inteligibilă numai prin încetățenirea în text a corecturii propuse de scoliasti: φάτιν ὑπὲρ . . . Ca să ne facem înțeleși iată o traducere a întregului pasaj (cu φάτιν considerat *acusativus relationis*): « multe minuni /mai sînt pe lumea aceasta/ și, în ceea ce privește spusele muritorilor, basmele împesțirite cu minciuni merg dincolo de adevăr. » Căpătăm același sens dacă φάτις este considerat o formă dialectală de acuzativ plural. Schroeder, mai explicit în comentariul său, traduce φάτις cu nominalivul (plural?). Credem că păstrarea unor atari forme implică o lungire a silabei φάτις (cf. nom. ac. plural πόλις) deci, din punct de vedere al versului, « *Responsionsfreiheit* » care nu a fost menționată în schema triadei lui Snell. Oricum ar fi, editorul ne rămîne dator cu o explicație. De altfel și repetarea conjuncției καί πού τι καί pare destul de suspectă. Dacă avem de a face cu o figură de stil specifică pentru poezia lui Pindar, notele critice trebuia să ne atragă atenția.

Nu vrem să mai zăbovim asupra altor detalii care pun la încercare perspicacitatea cititorilor. Alți critici mai competenți, aflați în fața dilemelor atît de numeroase pe care le propune textul pindaric, vor găsi mereu cîte ceva de îndreptat. Munca ultimilor săi editori va dăinui însă ca o sinteză remarcabilă a studiilor din ultimii cincizeci de ani. Lucrarea a fost cu atît mai anevoioasă dacă ținem seama de cantitatea materialelor care trebuiau prelucrate. Aproape nici un autor clasic nu se bucură de situația privilegiată a poetului teban pentru editarea căruia dispunem de un fond considerabil de manuscrise. Inventarierea lor, opera lui Tycho Mommsen, pune temelie unei aprecieri comparative a lecțiilor. În *Textgeschichte der griechischen Lyriker*, Wilamowitz - Moellendorff aprofunda o serie de probleme în legătură cu tradiția manuscrisă. Pe urmele sale, filologii au ajuns să distingă pasajele unde s-au strecurat acele greșeli care pot fi puse pe seama « recenzionilor ». Cercetările lui Turyn și, în urmă cu cîțiva ani, monografia lui Irigoin - Guichandut, *Histoire du texte de Pindare*, ne prezintă o ultimă reconsiderare a problemei. Poezia lui Pindar va deveni pe deplin accesibilă în ziua în care toate incidențele textului reconstituit cu atîta migală vor fi luminate de un comentariu gramatical, istorico-literar și stilistic la nivelul cunoștințelor acumulate în ultimele decenii. Călăuza filologiei ne va întinde acest fir al Arianei ca să trecem pragul înțelegerii depline: εὐρόντες ὄδῶν λόγων παρ' εὐδείλων Κρόνιον.